

Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО

кандидат юридичних наук

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми, Україна)

СИСТЕМА ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

З'ясовано, що особистість злочинця – це комплекс характеристик людини, що визначають мотивації, цінності, вміння, здібності та інші особистісні якості, що стимулюють злочинну поведінку. Узагальнено, що до чинників, які впливають на формування особистості злочинця, найбільш доцільно віднести наступні: а) соціальні фактори: народження в неблагополучній родині; низький рівень освіти; відсутність роботи, належність до злочинних груп; етнічні та культурні особливості тощо; б) психологічні фактори: знижений рівень емпатії, агресивність, неврівноваженість; низький рівень самоконтролю; депресія; похмілля; тощо; в) емоційні фактори: страх, образа, ненависть, ревності, бажання помсти тощо; г) біологічні фактори: генетичні аномалії; психічні розлади; хвороби мозку та інші хвороби; ґ) ситуаційні фактори: надмірне навантаження; стресові ситуації; важка матеріальна ситуація; наявність зброї тощо.

Наголошено на принциповій необхідності осмислення особистості злочинця у новітніх для вітчизняної кримінології злочинах, а також тих, що з огляду на цифровізацію, науково-технічний прогрес та особливі виклики в умовах воєнного стану зазнали суттєвої трансформації.

Ключові слова: особа злочинця, злочин, злочинність, злочинна група, чинники, фактори.

Постановка проблеми. Особистість злочинця є однією з найголовніших тем кримінологічних досліджень. Власне саме кримінологічне знання зароджувалося навколо осмислення питання внутрішніх основ мислення та діяльності особистості, що стоять за злочинною поведінкою. Розуміння цих основ, розширення масштабу усвідомлення психологічного, соціального, економічного в особистості злочинця породжує розвиток кримінологічного знання. Тому з огляду на специфічні умови воєнного стану, які не лише руйнують українську інфраструктуру та промисловість, а й трансформують мислення людини, позначаючись на найтонших основах свідомості, питання особистості злочинця набуває особливого значення у сучасній кримінологічній доктрині.

Проблема розуміння особистості злочинця з огляду на її всеосяжне та засадниче значення у царині кримінології неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу О.М. Бандурка, Б.М. Грек, І.М. Даньшин, А. П. Закалюк, Л. М. Кононенко, О.М. Костенко, О. М. Литвинов, Ю. В. Нікітін, Л.С. Сміян, П. Г. Хоменко та інші вітчизняні та зарубіжні дослідники. Разом із тим, враховуючи принципову цінність того теоретичного матеріалу, що міститься у наукових доробках вказаних дослідників, ми вважаємо, що в умовах цифровізації, науково-технічного прогресу, а останнім часом ще й воєнного стану питання особистості злочинця потребує новітнього осмислення, особливо у ході аналізу воєнних злочинів та цілої низки інших злочинних дій, які набули нових рис після військової агресії.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі авторського осмислення новітніх аспектів життєдіяльності людини в умовах воєнного стану визначити сутність та структуру особистості злочинця. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність понять злочинець та особистість злочинця; узагальнити наукові думки з приводу структури особистості злочинця.

Виклад основного матеріалу. На початку нашого дослідження вважаємо доречним окреслити широту поглядів науковців на проблему особи/особистості злочинця.

Авторський колектив у складі М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова та ін. зазначають, що «злочинець – це особа з надзвичайно високим рівнем занепокоєності та невпевненості у собі, імпульсивності та агресивності, відчуженості від суспільних цінностей і корисного спілкування. Це поєднується з високою вразливістю в міжособистісних відносинах, тому такі особи часто застосовують насилля у різних конфліктах. Вони нехтують вимогами

правових та моральних норм, відчужені від суспільства та його цінностей, від малих соціальних груп (сім'ї, трудових колективів та ін.), у них погана соціальна пристосовуваність, а відтак виникають чималі труднощі при спробах адаптуватися у тих же малих групах»¹.

Ми вважаємо погляд науковців досить комплексним, проте ми також стоїмо на тому, що є доволі суперечливою позиція щодо такої деталізації загального визначення даної категорії. Адже, наприклад, елітарній чи білокомірцевій злочинності буде не так властива агресивність, а більше високий рівень освіти та інтелекту в цілому, при цьому, безумовно, із поєднанням корисливості. Тому в ході визначення поняття «злочинець» вважаємо більш доречним апелювати базовими, загальними категоріями, що знаходять своє втілення у різних видах злочинності.

С. Ф. Денисов наголошує, що «особа злочинця як різновид особи у загальному розумінні (людини), звісно, повинна мати всі загальні ознаки останньої. Однак кримінологічне вивчення особи злочинця має певну специфіку. Тому треба вказати, що врахування тих чи інших властивостей та якостей особистості повинно залежати не лише від загальних характеристик, а й урахувати особливості вчиненого злочину або інші притаманні окремій групі особливостей, наприклад у разі дослідження особи-рецидивіста»².

Поділяючи дану тезу, ми хочемо зауважити на принциповій необхідності осмислення особистості злочинця у новітніх для вітчизняної кримінології злочинах, а також тих, що з огляду на цифровізацію, науково-технічний прогрес та особливі виклики в умовах воєнного стану зазнали суттєвої трансформації, зокрема шахрайств, пов'язаних із фішингом та вішингом, із проведенням волонтерських зборів для придбання автівок, інших предметів матеріально-технічного забезпечення для Збройних Сил України. Окремого глибокого наукового осмислення потребує також особистість воєнного злочинця, колаборанта, що має принципове значення у ході розслідування воєнних злочинів.

А. П. Закалюк визначає особу злочинця як «сукупність соціально типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються крайньою формою суспільної небезпечності, обумовленою криміногенною мотивацією та кримінальною активністю особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину»³.

Акцентуючи увагу на оригінальності підходу дослідника, ми водночас зазначимо, що категорія «неблагополучний соціальний розвиток» є досить неоднозначною та суперечливою. Адже дослідник не виділяє критерію благополучного та неблагополучного. Варто бути свідомими також, що з часів Ломброзо питання біологічного також має місце в аналізі особистості злочинця поряд із соціальним. Окремо також стоять питання несвідомого, надсвідомого, холотропних станів, архетипних образів, масової свідомості, які мають свій вияв не лише в соціальній площині і мають своєю основою зовсім не соціальні процеси. Цього теж треба бути свідомими у ході широкого осмислення особистості злочинця, яке не зводиться лише до вчиненого особою діяння, особливостей готування та замаху на певний злочин. Окремі із вищеперерахованих категорій можуть мати свої витoki ще навіть до народження людини, накладаючи свій відбиток на все подальше життя.

І. М. Даньшин пише, що «особа злочинця це сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивість суспільної небезпечності, в зв'язку з чим вона і притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом»⁴.

Погоджуючись із більшістю положень даного визначення, ми зауважимо, що дослідник зводить особу злочинця до сукупності властивостей і ознак, що є соціально значущими. Проте, на наше глибоке переконання, дані ознаки і властивості можуть і не бути соціально

---

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юридичних вузів і фак. / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін. За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 1997. С. 79-80

² Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152-159.

³ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 239.

⁴ Даньшин І.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів. Харків : Право, 2003. С. 63.

значущими, тобто тими, що знаходять своє широке поширення у суспільстві, турбують значну кількість людей. Ми стоїмо на тому, що особистість кожного злочинця є унікальною, адже процес виховання у дошкільній установі, навчання у школі, подальшої освіти, соціальне оточення, захоплення, уподобання, морально-етичні якості, внутрішні цінності, ідеологічні установки є у своїй сукупності принципово унікальними на рівні певної особистості.

В. Є. Загородній вказує, що до ознак особи злочинця належать: це – сукупність суттєвих та усталених соціальних властивостей та ознак і соціально значущих біопсихічних особливостей індивіду, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особа притягається до кримінальної відповідальності, передбаченої кримінальним законом. Узагальнене поняття особи злочинця є певною абстракцією, поки воно не наповнюється конкретним змістом, зокрема соціально-демографічною, психологічною та моральною характеристиками⁵. Таким чином, узагальнює автор, особистість злочинця - це комплекс особистісних характеристик, що визначають мотивації, цінності, вміння, здібності та інші особистісні якості, що стимулюють злочинну поведінку⁶.

Погляд дослідника органічно втілює в собі ключові підходи до визначення особистості злочинця, проте ми вважаємо, що є досить суперечливим вважати, що цей комплекс зводиться виключно до особистісних якостей. Велику роль в окремих випадках можуть відігравати колективні фактори, які у тому числі враховувалися у ході розробки технологій управління масовою свідомістю. Значну роль у формуванні особистості відіграє родина як первинний соціальний інститут, трудовий колектив, освітнє середовище. Тому ми вважаємо більш точним розглядати особистість злочинця крізь призму як особистісних, так і тих, що мають місце у ході соціальної взаємодії.

Ми цілком погоджуємося із позицією М.І. Фіалки, який зазначає, що термін «особа» слід використовувати для позначення конкретної людини в межах тієї чи іншої життєвої ситуації; термін «особистість» необхідно використовувати в межах кримінологічного дослідження як зовнішнього, так і внутрішнього змісту людини, яка або схильна до вчинення кримінального правопорушення, або вчинила кримінальне правопорушення⁷.

Так і ми стоїмо на принциповій важливості виокремлення категорій «особа, яка вчинила злочин» та «особистість злочинця». Вони не є тотожними та співвідносяться як частина та ціле. При чому доречно наголосити, що покликанням кримінології є глибинне дослідження саме особистості злочинця, виведення із разових якісних чи кількісних ознак, характерних для осіб, що вчинили певні злочини, знань із інших соціальних, економічних та правових дисциплін вищого конструктору особистості.

І. О. Бандурка вказує, що «поняття особистості злочинця включає в себе цілий комплекс соціально-демографічних, соціально-функціональних (рольових), соціально-психологічних і кримінально-правових ознак, які в тій чи іншій мірі пов'язані з злочинною дією (бездіяльністю), характеризують його суспільну небезпеку, пояснюють причини вчинення злочину»⁸.

На основі проаналізованих поглядів дослідників та авторської позиції ми під особистістю злочинця розуміємо соціальні, біологічні, психологічні, економічні, зовнішні та внутрішні, свідомі, несвідомі, надсвідомі та ті, що знаходять свій вияв у масовій свідомості, характеристики певної людини яка вчинила або потенційно може вчинити кримінальне правопорушення.

Загалом, структура особистості злочинця повинна мати всі ознаки, властивості, якості та інші показники, які у своїй сукупності характеризують особу, яка нехтує законом, порушує заборони, притягується до кримінальної відповідальності та заслуговує покарання. При цьому структура особи злочинця повинна відображати не лише різноманітність ознак, що її

---

⁵ Загородній В. Є. Криміналістичне значення відомостей про особу злочинця // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 539-541.

⁶ Так само.

⁷ Фіалка М. І. Кримінальний правопорушник: особа чи особистість (до проблеми термінологічного закріплення). Вісник Кримінологічної асоціації України. 2021. № 2 (25). С. 117.

⁸ Бандурка І. О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. Наше право. 2014. № 6. С. 92-100.

утворюють, і різновид характеру, але і різну їх роль в етіології злочинної поведінки⁹.

О. М. Литвинов наголошує на тому, що варто бути свідомим динамічної функціональної структури особистості. У ній виділяють чотири типи основних підструктур особистості, які знаходяться одна над одною. Нижньою підструктурою особистості є біологічно обумовлені якості: темперамент, рефлексії, патології психіки або обдарованість людини. Над нею знаходиться підструктура досвіду, тобто отримані упродовж життя знання, вміння, навички, вчинки. Верхньою підструктурою особистості є спрямованість особистості. Це система установок (диспозицій), ціннісні орієнтації, установки на певні види діяльності та вчинків. Всі чотири підструктури особистості приймають участь у регулюванні поведінки людини¹⁰.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження, слід узагальнити, що до чинників, які впливають на особистість злочинця, найбільш доцільно віднести наступні:

- соціальні фактори: народження в неблагополучній родині; низький рівень освіти; відсутність роботи, належність до злочинних груп; етнічні та культурні особливості тощо.

- психологічні фактори: знижений рівень емпатії, агресивність, невірноваженість; низький рівень самоконтролю; депресія; похмілля; тощо.

- емоційні фактори: страх, образа, ненависть, ревності, бажання помсти тощо;

- біологічні фактори: генетичні аномалії; психічні розлади; хвороби мозку та інші хвороби.

- ситуаційні фактори: надмірне навантаження; стресові ситуації; важка матеріальна ситуація; наявність зброї тощо.

Так, дане питання потребує якнайширшого осмислення у контексті останніх викликів правового режиму воєнного стану. Наголошуємо на принциповій необхідності осмислення особистості злочинця у новітніх для вітчизняної кримінології злочинах, а також тих, що з огляду на цифровізацію, науково-технічний прогрес та особливі виклики в умовах воєнного стану зазнали суттєвої трансформації. Дані питання мають ставати предметами широкого обговорення наукової спільноти, громадськості, творчої інтелігенції, а також представників освітнього середовища з метою спільного опрацювання механізмів виховного впливу на особистість злочинця в контексті викликів сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юридичних вузів і фак. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 1997. 368 с.

2. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 152-159.

3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

4. Даньшин І.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів. Харків : Право, 2003. 351 с.

5. Загородній В. Є. Криміналістичне значення відомостей про особу злочинця. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 539-541.

6. Фіалка М. І. Кримінальний правопорушник: особа чи особистість (до проблеми термінологічного закріплення). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2(25). С. 108-118.

7. Бандурка І. О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. *Наше право*. 2014. № 6. С. 92-100.

8. Литвинов О. М. Кримінологія: питання та відповіді : навчальний посібник. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.

⁹ Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152-159.

¹⁰ Литвинов О. М. Кримінологія: питання та відповіді : навчальний посібник. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.

Serhii V. LUKYANENKO

PhD in Law

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

SYSTEM OF FACTORS FOR FORMING THE PERSONALITY OF A CRIMINAL

It was found that the personality of a criminal is a complex of personal characteristics that determine motivations, values, skills, abilities and other personal qualities that stimulate criminal behavior.

In general, it is most appropriate to include the following as factors that influence the formation of a criminal's personality: a) social factors: birth in a dysfunctional family; low level of education; lack of work, belonging to criminal groups; ethnic and cultural characteristics, etc.; b) psychological factors: reduced level of empathy, aggressiveness, imbalance; low level of self-control; depression; hangover; etc; b) emotional factors: fear, resentment, hatred, jealousy, desire for revenge, etc.; c) biological factors: genetic abnormalities; mental disorders; brain diseases and other diseases; d) situational factors: excessive workload; stressful situations; difficult financial situation; availability of weapons, etc.

It is emphasized the fundamental need to understand the identity of the criminal in the newest crimes for domestic criminology, as well as those that have undergone a significant transformation due to digitalization, scientific and technological progress and special challenges in the conditions of martial law.

Key words: *the person of the criminal, crime, criminality, criminal group, factors, factors.*